

הרב יעקב אריאל

הפרשת תרומות ומעשרות מנשר הקומביין

ראשי פרקים

א. פתיחה

ב. דין "אבידה מדעת" בנשר הקומביין

ג. דין "אבודה ממנו ומכל אדם" בנשר הקומביין

ד. הפרשה מגרגרי לקט שכחה ופאה

ה. בעיית החשש לגידולי תרומה

ו. הפרשה מדבר שלא נגמרה מלאכתו

ז. מסקנה

א. פתיחה

נשאלתי על-ידי חברי קבוצת מגדל-עוז השותפים בגד"ש עציון, אם ניתן לסמוך בשעת קציר החיטה על הגרגרים הנושרים בשדה מן הקומביין לצורך תרומה גדולה ותרומת מעשר. שאלה זו הופנתה על-ידם לרב שמעון בירן הי"ד והוא החל לטפל בה, אך לא הספיק ללבנה מכל צדדיה טרם הלקחו מעמנו. תהיה תשובה זו קודש לעיני"נ של הרב הקדוש.

ב. דין "אבידה מדעת" בנשר הקומביין

במסכת ב"מ כ"א ע"א שנינו: "מצא פירות מפוזרין הרי אלו שלו", ולהלן בגמרא מועמדת הלכה זו "במכנשתא דבי דרי" כלומר "בשעת אסיפת גרנות וכאן דשן בעליהן ונשאז את העיקר ונותרו אלו" (רש"י). בהסבר הדברים מוסיפה הגמ': "קב בד' אמות דנפיש טרחייהו לא טרח איניש ולא הדר אתר ושקיל להו אפקורי מפקר להו, בציר מהכי טרח והדר אתי ושקיל להו ולא מפקר להו". כלומר, בתפוזרת של קב פירות על-פני ארבע אמות או יותר ניתן להניח שבעליהם לא יבואו עוד לאספם, ולכן נחשבים הם להפקר. אף נידון דידן ניתן לראותו כ"מכנשתא דבי דרי", שהרי קוצרים ודשים בבת-אחת את כל השדה ואין נוהגים

לטרוד ולאסוף את הגרגרים שנתרו. לפי זה גרגרים אלו יחשבו להפקר ומן ההפקר אי-אפשר להפריש תרומות ומעשרות, שהרי זה מן הפטור על החיוב.

בעיה זו ניתן לפתור לכאורה על-ידי כך שהקוצרים לא יפקירו את הגרגרים ואף יאמרו מפורשות שכוונתם להשאירם ברשותם כדי שיוכלו להפריש מהם תרומות ומעשרות. והנה להלן (שם כ"א ע"ב) מגדירה הגמ' "מכנשתא דבי דרי" כ"אבידה מדעת", וביחס לאבידה מדעת כתב הרמב"ם (הל' גזילה ואבידה פי"א הי"א): "המאבד ממונו לדעת אין נזקקין לו...השליך כיסו ברה"ר והלך לו הרי זה איבד ממונו לדעתו, ואע"פ שאסור לרואה דבר זה ליטול לעצמו אינו זקוק להחזיר". הרי שגרגרים אלו, למרות שאין חובה להשיבם עדיין של הקוצרים הם.

אלא שאם כן צריך להבין מדוע לדעת הרמב"ם אמרו בסוגיה בב"מ שהרי אלו שלו. קושיה זו הקשה הב"ח (סי' רע"ג אות ד'), ויתכן שמשום כך חלק הטור (שם) על הרמב"ם ופסק שאבידה מדעת הפקר גמור היא.

לקושיה על הרמב"ם התייחס קצוה"ח (סי' רס"א ס"ק א') ותירץ שלפי הרמב"ם יאוש הבעלים שלאחר זמן יקנה את הפירות למוצא. ואע"פ שהאבידה כבר ביד מוצאה לא שייך כאן "באיסורא אתא לידה" שהרי לא נתחייב בהשבה. גם במחנ"א (הל' זכיה מהפקר סי' ו') תירץ באופן דומה ועל-פי דברי הרמב"ן שכתב שבדרך-כלל יאוש ברשותו של המוצא איננו מועיל משום שהוא כידו של המאבד והוי כאילו התייאש מאבידה שברשותו, אך בנד"ד שאין כאן מצות השבה, אין הוא נחשב כידו של המאבד והיאוש מועיל.

תירוצים אלו של המחנ"א וקצוה"ח, לפיהם במכנשתא דבי דרי המוצא זכה בפירות רק לאחר יאוש הבעלים, דחוקים. אכן בקושיית הגמ' על אביי (שם) היא סברה שמדובר באופן שלא נתייאשו הבעלים אלא לאחר שהגיעו הפירות לידי המוצא ומדין יאוש זכה בהן, אך לפי תירוצה שאבידה מדעת היא, נראה שאין כאן יאוש לאחר זמן אלא הפקר מראש – מזמן איסוף עיקר הפרי והשארית הנותר בשדה. על כרחנו צריכים אנו לומר – כפי שהעלה גם ה"קצות" – שהמושג "אבידה מדעת" נושא משמעויות שונות. פעמים פירושו הפקר, וכן הוא בנד"ד במכנשתא דבי דרי, ופעמים פירושו התיחסות בשוין-נפש לאבידה, ואז אסור למוצא לקחת את האבידה לעצמו אך הוא גם פטור מלהשיבה¹.

אחרונים אחרים תרצו את הרמב"ם בדרכים אחרות. הב"ח (שם) הסביר שבמכנשתא דבי דרי, על-ידי שאסף את העיקר והותר פירות אלו, גילה דעתו להדיא שאינם חשובים לו

1. עיי"ש בראיתו מן הסוגיה בב"ב פ"ז ביחס לשולח צלוחית ביד קטן. שם מגדירה זאת הגמ' כאבידה מדעת למרות שברור שאיננה הפקר וכמ"ש שם התוס' (ד"ה שלא). לכאורה מתוך ראייה ניצחת זו ניתן להסיק את מסקנת ה"קצות" לכו"ע – בין לרמב"ם ובין לטור. ועיין עוד בחידושי "חשק שלמה" לב"ב שם (מודפס בסוף ש"ס וילנא) מש"כ בשם הגאון ר' יוסף ומה שהעיר בזה הוא.

ולכן הוא הפקר. ה"ט"ז (ריש סי' רס"א) תירץ שבכה"ג אנן סהדי שלא יטריח עצמו כדי לאסוף כמות ועומה כזו, ובדומה לכך כתב גם בעל האו"ש (בח"י הגרמ"ש) שכן דרך העולם להפקיר כמות כזו.

העולה מן הכל הוא שלדעת הרמב"ם פשוט וברור שההפקר כאן הוא הפקר גמור (או יאוש גמור) התלוי בדעתו. לכן אם אין הבעלים מתייאשים מגרגרי התבואה משום שהם מעוניינים בהם לצורך הפרשת תרומות ומעשרות, ובפרט אם הם מצהירים מראש על כך – הרי הם שלהם. אך לדעת הטור צ"ע אם דעתם והצהרתם יועילו כאן או שמא "אבידה מדעת" היא הפקר ממילא שאיננה נתונה עוד לשליטתם של הבעלים.

לכאורה קשה על דעת הטור מן הגמ' במסכת ב"ק (כ"ו ע"ב): "ואמר רבה זרק כלי מראש הגג ובא אחר ושברו (לפני שהגיע לארץ) פטור. מאי טעמא מנא תבירא תבר". אך לפי דבריו של הטור גם ללא טעם "מנא תבירא תבר" – הרי זו אבידה מדעת ואינה שלו. מכח קושיה זו מסיק בשו"ת "בית הלוי" (ח"א סי' כ"ד) שגם לדעת הטור אם בעל האבדה מגלה דעתו שהוא מעוניין בה – אין היא נחשבת לאבידה מדעת, ומשום כך הזורק כלי מראש הגג הריהו שלו עד שיגיע לארץ – "...וכיון דיש להבעלים איזה רצון בהם מש"ה קודם שנעשה רצונו ולא נשברו עדיין הם שלו".

ג. דין "אבודה ממנו ומכל אדם" בנשר הקומביין

עוד שנינו בפרק אלו מציאות (ב"מ כ"ב ע"ב): "מנין לאבידה ששטפה נהר שהיא מותרת דכתיב וכן תעשה לחמורו וכן תעשה לשמלתו וכן תעשה לכל אבידת אחיך אשר תאבד ממנו ומצאתה – מי שאבודה הימנו ומצויה אצל כל אדם. יצאתה זו שאבודה ממנו ואינה מצויה אצל כל אדם". לקמן (כ"ד ע"ב) ביחס לארנק שנמצא בשוק הרצענים הובאו עוד דברי רב נחמן ש"הרי אלו שלו", ולמרות שעומד וצווח – "נעשה כצווח על ביתו שנפל ועל ספינתו שטבעה בים". לכאורה גם בנד"ד, מכיון שאין בני אדם המלקטים גרגרים מהשדות הרי הם כאבודים ממנו ומכל אדם, ואם-כן לא תועיל הצהרתו שאיננו מפקיר. המסקנה המתחייבת מכך היא שלא ניתן יהיה להפריש תרומות ומעשרות מן הגרגרים הללו. אלא שגם טענה זו אין בה כדי לעכב ולאסור את הדבר – ומכמה סיבות.

ראשית יש לזכור שנחלקו הראשונים מהו יסוד דין ווטו של ים הנ"ל. אמנם לדעת הרא"ש והרמב"ן² זוהי גזירת הכתוב – רחמנא אפקריה. אך לדעת הרמב"ם (הל' גולה ואבדה פ"ו ה"ב) הוא מדין יאוש, ולפי זה אם בפירוש אינו מתייאש ואינו מפקיר אין זה הפקר.

2. ואולי זוהי גם דעת הראב"ד בפ"ו מהל' גו"א ה"ב. עיי"ש.

שנית, גם אם כיום אין דרכם של בני-אדם ללקט גרגרים בשדות, אין זה נחשב כ"אבוד ממנו ומכל אדם", ובמצבים קשים אין ספק שגרגרים אלו יאספו. כך עולה גם מהסברו של המ"מ (גו"א פ"ו ה"א) המתייחס למושג זה: "...אבל בשאין יכולין להציל אלא על צד הזרות והפלא ודאי אפילו לא נתייאשו לא (כלומר פטור מהשבה)". ודאי שהאפשרות שהגרגרים בהם אנו דנים – יאספו, איננה "על צד הזרות והפלא".

עוד נראה לומר שאפילו הגרגרים הפקר ממילא, הרי הם גדלים בשדה השייך לבעליהן ועד הקציר הן שלהם לגמרי. לכן, ומאחר והבעלים אומרים בפירוש שאינם מפקירים אותן – נשארו בבעלותם. ואע"פ ששדה בדרך כלל איננה שמורה, זהו רק כאשר רוצה לזכות מן ההפקר, ואז אין חצרו קונה לו א"כ היא משתמרת או שהוא עומד בצידה כמבואר בב"מ (י"א ע"א). אך כאשר מדובר בדבר שצמח בשדהו הרי שגם שדה שאיננה משתמרת מקנה אותו לבעליה ואסור לאחר לזכות בו.

לכאורה ניתן היה לומר שסברה זו תלויה בגדר "אבידה מדעת" וכנ"ל, שכן אם הגרגרים נחשבים להפקר גמור מסתבר שהדר דינא של חצר שאינה משתמרת שאינה קונה מן ההפקר. אך אם אין זה הפקר אלא הבעה של אי-אכפתיות – כיון שגילה דעתו שאינו מפקירן הרי הם שלו לגמרי. אך למעשה יש לומר שאפילו למ"ד שזהו הפקר גמור, בנדון דידן מכיון שחשב מראש לפני הקציר שלא יפקירם ושהוא מעוניין להשתמש בהם לצורך תרו"מ, ומכיון שאז הקמה עמדה עדיין בשיבוליה והכל היה שלו, הרי אדעתא דהכי קצר, שכל מה שיגיע לקומביין ימכר ומה שיפול יהיה מעשר, וא"כ אין כאן הפקר כלל ועיקר.

לרווחא דמילתא ניתן להחיל את הפרשת התרו"מ מראש ברגע שהגרגרים נושרים, לפני שנפלים לארץ, כשעדיין אין הם הפקר. יתכן שאופן זה עדיף גם מבחינת דין "מוקף" (שאם הפריש לאחר שהגרגרים כבר נפלו והיתר במיכל – אין כאן מוקף). אלא שדרך זו מחייבת הסתמכות על "ברירה", ולדעת החזו"א (דמאי ט' י"ב) בדבר שעיקרו מדאורייתא (חיטה) אף שלמעשה הוא חיוב דרבנן (בזה"ז) אין לסמוך על ברירה. נוסף לכך יש להעיר שמתוך הגמרא בב"ק (כ"ו ע"ב) שהובאה לעיל "זרק כלי מראש הגג ובא אחר ושברו במקל פטור. מ"ט מנא תבירא תבר" מוכח שהגרגרים נחשבים אבודים כבר מרגע נשירתם שהרי לאיבוד אולי³.

אמנם בטענה אחרונה זו יש לעיין, שכן בשו"ע (יו"ד של"א כ"ה) פסק על סמך הגמ' בב"ק (קט"ו ע"ב): "אם היה טעון כדי יין או שמן וראה שמשתברין ואמר הרי הם תרומה על

3. ואע"פ שרש"י שם (ד"ה זרק) כתב "זרק בעל הכלי...", אין זה משום הפקר, שהרי להלן (ד"ה פטור) כתב "שהרי סופה לישבר". לעיל הובאה אף דעתו של "בית-הלווי" שמשום הפקר אין לפטור, משום שבעה"ב לא הפקירו עד שיגיע לארץ.

פירות שבביתי לא אמר כלום", ומסיים: "ונ"ל דבזמן הזה דלאיבוד אזלא מפני הטומאה תרומתו תרומה"⁴. ואם אכן הוא מן הטעם שלמעלה מאי שנא בזה"ז? יתכן שהדבר תלוי בהבנה יסודית של המושג "מנא תבירא תבר" ביחס לכלי שנופל מראש הגג – האם גוף הכלי כמי שאינו או שוויו כמי שאינו? אם נאמר שגוף הכלי כמי שאינו אין נפ"מ לזה"ז והוא הדין והוא הטעם היום. אך אם רק שוויו כמי שאינו, בזה"ז שניתן להפריש ממנו תרו"מ הרי הוא בעל ערך ואין כאן "מנא תבירא"⁵. אך, כאמור, לענייננו אין נפ"מ, שכן הגרגרים שנפלו ישנם, אלא שאין דרך כיום לאספם, וא"כ הריהם כמי שגם גופם נשאר בעולם⁶.

ד. הפרשה מגרגרי לקט שכחה ופאה

כידוע, אין החקלאים נוהגים היום לעזוב לקט שכחה ופאה לעניים. נשאלת, אם-כן השאלה, האם יש להתייחס אל הגרגרים הנושרים בזמן הקציר כשזיכיים לבעלים, ואשר על כן חייבים בתרו"מ וניתן להפריש מהם על אחרים, או שמא הנשר שייך בעיקרו לעניים ופטור מתרו"מ, ולכן הבעלים כשוזוכים בו מההפקר הפטור אינם יכולים להפריש ממנו על התבואה החייבת בתרו"מ.

כדי להגדיר את מעמד גרגרי הנשר מן הבחינה הזו, יש להבין קודם לכל מהו היסוד למנהג הרווח שלא להניח היום לקט שכחה ופאה בשדה. והנה דעת הרמב"ם (מתנו"ע פ"א הי"ג) והשו"ע (יו"ד סי' של"ב) שאין חיוב להשאיר מתנות עניים כשעניים לא יבואו ליטול אותם, זאת על יסוד דרשת הגמ' (חולין קל"ד ע"ב): "לעני ולגר – ולא לעורבים ולעטלפים". ואמנם הש"ך (יו"ד סי' של"ב ס"ק א'), דייק מדברי הכס"מ (שם) שרק בחו"ל נוהג דין זה היות וחייב מתנו"ע שם מדרבנן, וכן נקט פאה"ש (סי' ד סעי' י' ושם ס"ק כא), אך למעשה המנהג הוא כדעת הדרכי-משה (שם), והחת"ס (יו"ד סי' רמ"ד) הסוברים שפטור זה מתייחס גם לא"י, וכך הכריע גם החזו"א הלכה למעשה (מעשרות סי' ז ס"ק יא ד"ה בעיקר)⁷.

השאלה האם ניתן להפריש מגרגרים שעשויים להחשב כלקט, שכחה או פאה תלויה לכאורה בספקו של המל"מ (הל' תרומות פ"ב ה"ט) האם פטור מתנות עניים מתרו"מ חל משעה שהופרשו או רק ברגע שזכו בהן העניים. לשם הכרעה בספק זה הביא המל"מ את המשנה במסכת פאה (פ"ד מ"ט): "הלקט והשכחה והפאה של נכרי חייב במעשרות אא"כ הפקיר".

4. ועיין הר-צבי עמ' ס"ו שפסק למעשה שכיום אפשר ליהנות מן היין גם כשהוא שפוך לצורך הפרשת תרו"מ.

5. ועיין ב"ק כ"ו ע"ב, שם מחלקת הגמ' בין כלי לאדם, וע"כ רק שוויו כמי שאינו. רצ"ע.

6. ועיין "אוצר מפרשי התלמוד" ב"ק י"ז ע"ב וכו' ע"ב.

7. ולפי ג' המראה כהן (על הש"ך שם) אף הש"ך סובר כן.

הגמ' במסכת גיטין (מ"ז ע"א) דנה במשנה זו והסיקה שהמדובר הוא בשדה של ישראל שעני גוי מלקט ממנה. במקרה כזה, מכיון שאדעתא דגוי לא הפקירם הרי כל מה שלקט חייב בתרו"מ. מכאן הוכיח המל"מ שרק ברגע הלקיטה ע"י העני נפטרות המתנות מתרו"מ, שהרי אם משעה שהפריש נפטרו, א"כ מה שלקט הגוי היה פטור כבר מתרו"מ. לפי מסקנה זו י"ל שבמקום שהעניים אינם באים כלל ליטול אין הפירות נפטרים מתרו"מ, ואז הנשר כולו חייב ואפשר להפריש ממנו על יתר התבואה.

אמנם כל האחרונים דחו את דבריו של המל"מ, אלא שמצאנו לאחד מן הראשונים שהוכיח כמוהו מן הסוגיה בגיטין שם. וז"ל רבינו קרשקש (הודפס בחי' הריטב"א לגיטין הוצאת מוסד הרב קוק): "...ואינו מחוור דכיון דאיהו אפקריה ואיכא עניים בעיה, מסתמא הוי הפקר ופטור מן המעשר. אבל הכא במאי עסקינן כגון שאין שם עניים, והוא מקום שאין ראויים לבוא לשם עניים. וכיון שכן אין להם דין הפקר, דהא איהו אפשר למזכי להו, דהתורה אמרה לעניים ולא לעורבים ולא לעטלפים. והיינו דקאמר דאדעתא דגויים לא אפקרינהו, כיון שלא היו שם עניי ישראל ולא ראויים לבוא לשם". מצינו אפוא לאחד מן הראשונים האומר מפורשות שבמקום שאין עניים, אין לגררי לשו"פ דין הפקר והם חייבים בתרו"מ. וא"כ ניתן להפריש מהם על תבואה אחרת.

ועדיין צ"ע אם הלכה זו, שבמקום שאין עניים המתנות הללו חייבות בתרו"מ, היא מוסכמת על הכל. בפאת-השלחן (סי' ד' ס"ק כ"א) דייק מלשון הרמב"ם, שכשהעניים פוסקין מלבקש ולחזור על הלשו"פ, הנשאר מהם מותר לכל אדם כהפקר ופטורין מתרו"מ, ולעומת זאת מלשון בה"ג (הל' פאה פ"א) והשאלות דייק שאם זרע במקום שאין עניים, איננו חייב כלל להניח פאה וחייב בתרו"מ. מיהו גם לדעתם במקום שיש עניי ישראל אלא שרוב העניים נכרים, חייב בלשו"פ אלא שיכול לזכות בהם לעצמו ופטור מתרו"מ. נמצא שלדעתו של פאה"ש אין פטור מוחלט מעזיבת לשו"פ. החיוב הוא קבוע, אלא שמתר לבעה"ב לזכות מההפקר כאשר אין בנמצא עניים. לפי זה הנשר פטור מתרו"מ ואי-אפשר להפריש ממנו על יתר התבואה.

ונראה שבסוגיא זו נחלקו ראשונים ואחרונים, בהתייחסותם לסוגיית "יאוש שלא מדעת" (ב"מ כ"א ע"ב). במהלך הדיון בנושא זה הקשתה הגמ' על הדעה הסוברת שיאוש שלא מדעת לא הוי יאוש, מן המשנה במסכת פאה (פ"ח מ"א): "מאימתי כל אדם מותרין בלקט משילכו בה הנמושות...". על כך הקשה ב"תפארת ירושלים" (הובאו דבריו בדבר אברהם ח"א סי' יג), שהרי לפי האמור בחולין (קל"ב ע"ב) במקום שאין עניים אין חיוב לשו"פ כלל, ולא בעינן כלל ליאוש! ותירץ הדבר אברהם (שם) שהיאוש מועיל רק לאנשים אחרים אך הבעלים הלא מצויים בעזיבה, וכדי לפטור גם אותם מחיוב זה יש צורך בדרשה "לעניים ולא לעורבין ולעטלפים".

בוה מיושבת גם קושיית התוס' אנשי-שם (פאה פ"ח מ"א) על הרמב"ם (מתנו"ע פ"א ה"י) שכתב: "פסקו העניים מלבקש ולחזור עליהם הרי הנשאר מהן מותר לכל אדם... ואינו

מצווה לעזוב אותן לחיה ולעופות אלא לעניים והרי אין עניים". ולכאורה הרי לא מטעם זה פטור אלא מטעם יאוש?! ולפי הנ"ל מבואר, שהרי הוא עצמו חייב היה לעזוב למרות היאוש, אלמלא דרשה זו.

לפי"ו מדוייקת היטב לשון הרמב"ם שכתב (שם הי"ג): "מתנ"ע שבשדה שאין העניים מקפידים עליהן הרי הן של בעה"ב". זאת לעומת לשונו בהל' י', ביחס למקום שפסקו בו עניים מלילך שם כתב רק "מותר לכל אדם". כי במקום שאין עניים כלל, מעיקרא אין בעה"ב צריך לעזוב והרי הן שלו, וחייבים בתרו"מ. משא"כ במקום שהיו עניים אלא שפסקו מלבקש, אמנם מותר לבעה"ב לזכות מחדש ככל יתר בני האדם, אך מכיון שנתחילה היה חייב לעזובם נפטרו מתרו"מ^{8,9}.

ואמנם הפר"ח בחי' מים חיים על הרמב"ם שם כתב במפורש שלא מיבעיא שנשאר מן העניים שנתיאשו אלא אף במקום שאין עניים מצויים ליטול לשו"פ יכול בעה"ב לזכות בהן ופטורין מתרו"מ, אך מדיוק לשון הרמב"ם (ה"י והי"ג) לא משמע כדבריו, וכ"כ החזון יחזקאל (פ"ב הי"ט).

והנה בדעת הבה"ג והשאלות דייק בפאה"ש שלדעתם אין בעה"ב חייב לעזוב כלל, וכן דייק גם בדרך אמונה מראשונים אחרים, וכן נראה לכאורה בדעת הרמב"ם. מאידך הפר"ח פי' בדעת הרמב"ם שחייב להניח אלא שרשאי לזכות מחדש¹⁰. וכך דייק הדבר-אברהם מדברי ראשונים אחרים. נמצא שהרי זה ספיקא דדינא, ובספיקא דדינא הלא אין מעמידין על חזקת טבל כמש"כ הר"ן (קידושין דף ו')¹¹. והנה אם יבוא בעה"ב לשאול אם חייב לעזוב לשו"פ או לא, ודאי יש להורות לו שמכיון שהדבר תלוי במחלוקת ראשונים גדולה, ומאחר וספיקא דרבנן לקולא אינו חייב לעזוב. אם כן הוא, נראה שאפשר להורות לו שיפרש כדבריו שאינו עוזב לשו"פ ואינו מפקיר אותם כלל והרי הם שלו וחייבים בתרו"מ. אלא שבזה יש לדון אם הפקרה מועילה במידה ויש כאן לקט, שהרי בדיוק בנושא זה מובא במסכת תמורה (כ"ה ע"א): "בעי אילפא: אמר על הלקט עם נשירת רובו – יהא הפקר...

8. ועיין דרך אמונה פ"א סע' י בבאה"ל, ופ"ו סע' יג ס"ק ע"ט.

9. לכאורה מן הירושלמי בפאה (פ"ח ה"א) כמעט מפורש שהדרשה "תעזוב אותם" – ולא לעורכים ולעטלפים" נאמר גם במקום שיש עניים ופסקו, אלא שבמקום שאין עניים אין חיוב כלל להשאיר פאה מן הטעם "וכי יש אדם קורא שם פאה לעצמו?!", ומשום כך אין היא פטורה מהפרשת תרו"מ. ונראה שבשיטה זו נקט גם הרמב"ם. עוד ניתן להביא משם ראייה לסוברים שהפטור מפאה במקום שאין עניים, נוהג גם בא"י, שהרי בזה אי-אפשר לדחות ולומר שהמיעוט "ולא לעורבים ולעטלפים" נאמר על מעשה שהיה בחו"ל כפי שיש פירשו בגמ' בחולין.

10. בפאה"ש (סי' ד' ס"ק ל"ו) משמע שמחלק בין מקום שלא הניח פאה מעיקרא דפטור והרי זה שלו וחייב בתרו"מ, לבין מקום שהניח פאה אע"פ שלא היה חייב שפטור מתרו"מ, וכ' שכן דעת הפר"ח, וצ"ע.

11. ועי' קונטרס הספקות כלל א'.

ואמר אב"י מאי תיבעי ליה, דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין?!", כלומר מאחר והתורה זיכתה לעניים לאו כל כמיניה להפקיע מהעניים את שלהם. והנה כבר העיר הגרי"ז (תמורה שם) על כך שמן הגמ' נראה שאינו יכול להפקיע מהטעם ש"דה"ר ודה"ת דברי מי שומעין", ואילו הרמב"ם (מתנ"ע פ"ד הי"ד) כתב: "אין לו בו רשות". לכן נראה להסביר בדעת הרמב"ם שכונת הגמ' היא לומר שכיון שהתורה זיכתה לעניים אין לו בו רשות ואין הוא יכול לומר דבר שהוא היפך דברי התורה. לפי זה, במקום שלא יבואו עניים, כיון שספיקא דרבנן לקולא ואין כאן זכייה לעניים, ממילא יכול לומר שאינו מפקיר.

אך גם לולא כל האמור עד כאן, ואף אם נניח שחייב לעזוב לעניים אע"פ שלא יבואו אלא שיכול לזכות מחדש, יש לעיין אלו מתנ"ע שייכות בכלל בנשר הקומביין. ואכן חיוב פאה אכן קיים, אך שכחה ודאי אין כאן. ביחס ללקט הדברים צריכים עיין, שהרי במסכת פאה (פ"ד מ"י) שנינו: "איזהו לקט? הנושר בשעת קצירה. היה קוצר מלוא ידו, תלש מלוא קומצו, הכהו קוץ ונפל מידו לארץ הריהו של בעה"ב... אחר היד ואחר המגל – לבעה"ב". ועוד שם (פ"ו מ"ה): "שני שבולים לקט ושלושה אינם לקט". תוך כדי תהליך הקצירה על-ידי הקומביין נושר חלק מן הלקט ממש בתחילת הקציר, וחלק אחר נושר כאשר הקומביין פולט את הגרגרים לתוך המיכלים המיועדים לכך. חלק אחרון זה של הנשר ודאי איננו לקט שכן אין הוא נושר בשעת קצירה, אלא רק לאחר הדישה. וגם ביחס לחלק הראשון הנושר בשעת קצירה יש לבדוק באיזו מידה נשמטים הגרגרים מן הסכינים הקוצרים ובאיזו מידה ממכות שונות, מאחרי המגל, מגלגלי הקומביין וכדו'. ללא מחקר יסודי קשה לקבוע כמה לקט חייב להינתן לעניים. עוד יש לקחת בחשבון את העובדה שבדרך כלל הנשירה היא של יותר משלושה גרגרים בבת אחת, ואולי הוי כשלושה שיבולים. ביחס לפרט מצינו ששלושה גרגרים שנפלו מן האשכול בבת אחת אינם פרט, ומן הסתם דין הלקט בתבואה דומה לדין הפרט בכרם¹². נראה איפוא שאם נשרו מחמת הקציר ג' גרגרים בבת אחת אין להם דין לקט.

מכל זה נוכל להסיק שאין במצוות הלקט השכחה והפאה כדי למנוע שימוש בנשר הקומביין לשם תרו"מ, שהרי שכחה איננה שייכת כאן כלל, ואילו גם לסוברים שיש חיוב להשאיר פאה במצב הנ"ל, הרי כל עוד לא קרא שם והגדיר את הפאה המסויימת, לא חלה הפאה כלל. באשר ללקט יש צורך במחקר יסודי שיבדוק כמה מן הנשר יכול להחשב כלקט, אך ברור, עכ"פ, שלא כל הנשר הוא אכן כזה. נוסף לכך ניתן לסמוך גם על דעת אותם ראשונים הסוברים שאין חיוב כלל להשאיר לקט בזה"ז והלקט שייך לבעה"ב וחייב בתרו"מ, וכן על כך שאף אותם ראשונים החולקים על הטענה הנ"ל יתכן שיודו בזה כשידוע מראש שהעניים לא יבואו. משום כך, היות ואין חובה להשאיר לקט מספק, יש לומר שאם בעה"ב מצהיר מראש שאינו מתכוין להפקיר את הלקט, הרי"ז שלו וחייב

12. עיין רש"י חולין קל"ד ע"ב ד"ה חייב.

בתרו"מ. לכן, הלכה למעשה, נלענ"ד שעל בעה"ב להצהיר מראש שאינו מפקיר את הלקט, כדי שעל ידי כך יתחייב בתרו"מ של הלקט ויוכל להפריש מן הנשר על יתר התבואה.

ה. בעיית החשש לגידולי תרומה

מעבר לשאלות על תקפותה של הפרשה מן הנשר, יש להעיר כאן על תקלה שעלולה להגרם מן השימוש בנשר לצורך תרו"מ. גרגרי התרומה שישארו בשדה עלולים להצמיח ספיה, וזה עלול להתערב בתבואה שתעלה בשנה הבאה. מכיון ש"גידולי תרומה – תרומה", הרי שכל התבואה צריכה להיות נידונת כתערובת של איסור והיתר. וגם אם התרומה תיבטל בהיתר, נמצינו, לכאורה, מבטלים איסור לכתחילה.

ביחס לשאלת ביטול איסור לכתחילה, יש לומר שמכיון שאין כוונת החקלאי החורש את השדה וזורע חיטה חדשה לערב בה את ספיחי התרומה מן השנה שעברה, אין בכך איסור, וכמו שכתבו הפוסקים בענין ההיתר לטחון גרעינים מתולעים ולבטל את התולעים בכך¹³ וההיתר לחמם דבש שנפלו בו נמלים¹⁴, מאחר שהכוונה בזה היא לטחון ולא לבטל.

למעשה, מתברר שהנוהג הוא שלא לזרוע בשתי שנים רצופות חיטה על חיטה באותו שטח. לכן לפני שזורעים בשטח מסוים מתטאים אותו מן הספיחים של השנה שעברה, וממילא בכך נפתרת הבעיה. אלא שפתרון זה מעורר בעיה נוספת: האם חיטוי השטח מותר? האם אין בכך השמדת תרו"מ והפסדתה בידים? נראה שאם החיטוי רק מונע צמיחה ואינו פוסל את החיטה מאכילה אין בכך איסור, אך אם החיטוי גם פוסל את החיטה מאכילה הרי זה הפסד תרומה בידים.

הבחנה זו פוסלת, לכאורה, גם את המנהג לשרוף את שדות השלף, שהרי מדובר כאן בתרומה טהורה שאסור לשרפה. אך גם כאן יתכן ששריפת השלף איננה שורפת את הגרגרים שבקרקע אלא רק חורכת וקולה אותם, ואדרבה – קלי ראוי לאכילה יותר מחיטה חיה.

ו. הפרשה מדבר שלא נגמרה מלאכתו

עוד יש לדון כאן בשאלה אם אין בנד"ד הפרשה מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שנגמרה מלאכתו, שהרי גרגרי הנשר לא באו לידי מירוח ואילו הגרגרים שבמיכלים

13. שו"ע י"ד פ"ד י"ד, וש"ך ס"ק מ'.

14. שו"ע שם סעיף י"ג. ט"ז ס"ק י"ח. ש"ך ס"ק ל"ח.

נחשבים אולי לממורחים. מיהו יתכן שהגרגרים שבשדה כיון שאינם נמכרים זהו גמר מלאכתם, וצ"ע.

יתכן שההצעה שהוצעה לעיל להחיל את ההפרשה ברגע שהגרגרים נושרים תפתור גם את הבעיה הזו, שכן הגרגרים נושרים ברגע שהקומביין מכה בשיבולים וקוצר אותם, עוד לפני שלב הדישה (הדישה נעשית בתוך הקומביין), וא"כ תהיה זו הפרשה מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו, שלדעת מו"ר הגר"ש ישראלי יש להקל בה בזה"ז.

ז. מסקנה

לפי כל האמור לעיל ניתן להשתמש בנשר החיטה מן הקומביין כתרומה גדולה ותרומת מעשר על שאר היבול. יש לדאוג, במקרה כזה, שספיחי החיטה לא יושמדו באופן שפוסל אותם לאכילה, אלא רק מונע את צמיחתם שוב. מומלץ לקבוע בנוסח שההפרשה תחול ברגע נשירת הגרגרים מן הקומביין. לפני ההפרשה יש להצהיר שגרגרי הלקט אינם מופקרים.